

7. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження від 14 лютого 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14>.

8. Загальна характеристика та порядок застосування тимчасового обмеження в користуванні спеціальним правом : [методичні рекомендації] / [Ж.В. Удовенко, В.В. Юсупов, М.Ф. Сокиран, І.І. Йовенко]. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – 32 с.

9. Функція судового контролю у кримінальному процесі : [монографія] / [Л.Д. Удалова, Д.О. Савицький, В.В. Рожнова, Т.Г. Ільєва]. – К. : Центр учбової літератури, 2015. – 176 с.

10. Про деякі питання здійснення слідчим суддею першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження : Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05 квітня 2013 р. №223-558/0/4-13 // Новий Кримінальний процесуальний кодекс України : коментарі, роз'яснення, документи / відп. ред. В.С. Ковальський. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – С.174-184.

ТРОХЛЮК О. П.,
аспірант кафедри правосуддя
юридичного факультету
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 343.131

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОВЕДЕНOSTІ ВИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Стаття присвячена дослідженню історії розвитку однієї з основних засад здійснення судочинства – забезпечення доведеності вини. Проаналізовані періоди виникнення та розвитку засади забезпечення доведеності вини в кримінальному процесі.

Ключові слова: *засада, забезпечення, доведення, вина, історія.*

Статья посвящена исследованию истории развития одного из основных принципов осуществления судопроизводства – обеспечение доказанности вины. Проанализированы периоды возникновения и развития принципа обеспечения доказанности вины в уголовном процессе.

Ключевые слова: *принцип, обеспечение, доказывание, вина, история.*

The article investigates history of one of basic principles of justice – principle of ensuring proof of guilt. The author analyzes periods emergence and development of principle proof of guilt in criminal process.

Key words: *principle, ensuring, proving, guilt, history.*

Вступ. Забезпечення доведеності вини є однією із нових засад в кримінальному процесі України. Її поява зумовлена прийняттям Конституції України в 1996 році, де вона визначена в п. 3 ст. 129 Конституції України, як одна з основних засад здійснення судочинства.

До прийняття Основного Закону нашої держави кримінально-процесуальне законодавство не передбачало цього принципу.

Особливу увагу принципу забезпечення доведеності вини законодавець приділив у Кримінальному процесуальному кодексі України (КПК України) 2012 р. Так, уперше в історії кримінально-процесуального законодавства законодавець передбачив забезпечення доведеності вини в окремій статті 17 КПК у поєднанні з іншим не менш важливим принципом кримінального процесу – презумпцією невинуватості. Однак у диспозиції статті 17 КПК України законодавець розкриває лише зміст презумпції невинуватості, засада ж забезпечення доведеності вини своєї інтерпретації у даній статті не знаходить.

Як в українській, так і закордонній доктрині кримінального процесу проблемам існування та розвитку цього принципу фактично не приділялося належної уваги. Окремі аспекти даного принципу досліджували О.В. Карнаухов, С.І. Кострюкова, В.Т. Маляренко, В.О. Попельнюшко та В.К. Волошина, проте серед названих учених немає однакової думки й уніфікованого підходу до тлумачення й визначення цієї конституційної засади здійснення судочинства. Забезпечення доведеності вини розглядається, як одна зі складових з'ясування істини, або зводиться до доведеності вини достатньо якісними доказами, які не дають підстав сумніватися в ній, або розглядається крізь призму принципу публічності чи презумпції невинуватості.

Враховуючи позицію законодавця та доктринальні дослідження засади забезпечення доведеності вини, вважаю, що суть її зводиться до наділення державою спеціально уповноважених суб'єктів кримінального процесу (слідчого, прокурора) та потерпілого, комплексом повноважень щодо швидкого і повного розкриття злочинів, шляхом збирання доказів по встановленню всіх обставин справи (ст. 91 КПК) на досудовому слідстві; складання та направлення обвинувального акта до суду з подальшим підтриманням обвинувачення на судових стадіях до винесення судом рішення й моменту набрання ним законної сили.

Дослідження принципу забезпечення доведеності вини в теорії кримінального процесу та його реалізація на практиці не можливі без звернення до історії виникнення та розвитку відповідної засади здійснення судочинства, в тому числі й на історичних землях України.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз виникнення та розвиток на історичних землях України однієї з основних засад здійснення кримінального судочинства – забезпечення доведеності вини.

Результати дослідження. Засада забезпечення доведеності вини – базовий принцип кримінального процесу, виникнення якого співпадає з виникненням інституту обвинувачення.

Обвинувачення, як зазначають Ф.Н. Фаткулін, З.З. Зінатулін і Я.С. Аврах, – «одне із самих стародавніх і найбільш значимих процесуальних явищ. Воно фактично зумовило виникнення самого кримінального судочинства, так як останнє потрібне було для того, щоб судити про вину певної особи в забороненому злочинному діянні» [11, с. 5].

Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що із виникненням самого кримінального судочинства зароджуються основні положення досліджуваної нами засади забезпечення доведеності вини.

Прообраз принципу забезпечення доведеності вини можна зустріти уже в римському приватному праві (*presumption boni viri*). Так, кожен учасник цивільно-правових відносин вважався таким, що діє добропорядно (*bona fide*), а якщо хтось стверджував протилежне, то він був зобов'язаний довести це твердження. Хто стверджує – той доказує (*ei insumbit probation qui dicit*) [15, с. 12].

В історії розвитку кримінального процесу виділяють три його форми: обвинувальний (змагальний), інквізиційний (розшуковий) та змішаний (континентальний). Даний поділ на пряму пов'язаний зі специфікою організації обвинувачення і одночасно виражає співвідношення приватного й публічного в кримінальному процесі в їх історичному виникненні і розвитку [9, с. 6].

Засада забезпечення доведеності вини виникає та вдосконалюється одночасно з виникненням та розвитком судових органів. У найбільш стародавніх та розвинутих судових системах прослідковуються положення досліджуваної нами засади.

Так, цікавим для дослідження є прояв основних положень засади забезпечення доведеності вини в Стародавньому Римі. Як відомо, історію Стародавнього Риму поділяють на три періоди: царський період, республіка та імперія.

У царський період судова влада була зосереджена в руках царя, а злочинні діяння розмежовуються на ті, які зачіпають державний інтерес та злочини, що посягають на приватні права. Відповідно існували два різних способи провадження й здійснення обвинувачення. У випадку, коли злочинне діяння посягало на державні інтереси, цар сам здійснював обвинувачення, приймав міри щодо пошуку доказів і доставки обвинуваченого до суду. Після цього сам цар розглядав дану справу і виносив по ній вирок [7, с. 41]. Коли ж злочинне діяння посягало на приватні права та інтереси, обвинувачення пред'являлося та здійснювалося приватними особами. Сторони самі повинні були пред'являти докази, забезпечувати явку обвинуваченого та свідків. Цар вислуховував обидві сторони та виносив вирок [4, с. 39–40].

Період республіки характеризувався зародженням суду квестій, де обвинувачення будувалось на принципах змагальності. У суді квестій належне обвинувачення мало основоположне значення (*Nemo nisi assusatur fuerit, condemnari potest* – Ніхто не може бути засуджений без відповідного обвинувачення) [9, с. 12]. Як зазначає І.Я. Покровський, ніякі посадові особи «... не мали права починати кримінальне переслідування *ex officio*; якщо не знаходились приватні особи, готові взяти на себе роль обвинувача, злочин залишався безнаказаним». Окрім того, бажаний виступити обвинувачем повинен був отримати дозвіл претора (головуючого в суді). Збирання доказів, пошук свідків, ведення обвинувачення в суді покладалось на обвинувачів. При неяви в суд обвинувача справа закінчувалась [10, с. 126–127].

У період імперії в Римі починає розвиватися інститут офіційного обвинувачення. Так, у деяких злочинах імператор чи сенат призначають офіційного обвинувача із числа сенаторів. Такий обвинувач виконував функції слідчого, який повинен був збирати докази винуватості на досудових стадіях.

Середні сторіччя країн континентальної Європи, а також Русі, характеризувалися розшуковим (інквізиційним) типом кримінального процесу. Тортури в цьому процесі використовувалися, як засіб отримання пізнавальних показань обвинуваченого [15, с. 13].

Значний прорив на теоретичному рівні щодо визначення засади забезпечення доведеності здійснив Чезаре Бекарія у XVIII ст., який у своїй книзі «Про злочини і покарання» стверджував: «Або злочин доведений, або ні; давно відомо, що якщо він доведений, то винуватий підлягає покаранню, визначеному законом, та потім зайві всі мучення, так як у визнанні його немає потреби. Якщо ж злочин не доведено, то не варто і мучити невинуватого, а таким визнається кожна людина, не викрита у злочині» [1, с. 260–261].

Варто зазначити, що для науки кримінального процесу України важливим є аналіз розвитку відповідної засади здійснення кримінального судочинства саме на історичних землях України.

На Русі з самого початку її існування діяли норми права, що регулювали порядок здійснення судочинства. Так, у відповідності до русько-візантійських договорів 911 і 944 рр. давньоруський процес того часу «не був хаотичним нагромадженням суперечних один одному процесуальних дій, а спирався на цілу групу основоположних правових ідей, таких як: презумпція невинуватості; здійснення «суду» на основі змагальності і відносної рівноправності сторін; обов'язковість виконання рішень і вироків суду; відповідність суспільної безпеки злочинного діяння призначеному покаранню» [8, с. 289].

Відповідно до Руської правди виникнення та перебіг судового процесу пов'язаний виключно з ініціативою потерпілого чи його найближчих родичів. Суд не проводив ніяких примусових дій по своїй ініціативі. Сторони користувались рівними правами і несли однакові обов'язки й відповідальність за свої дії [13, с. 170]. Отже, розшук злочинця та доведення його вини здійснювались силами потерпілого. Однак деякі дослідники вважають, що поряд із пануючим змагальним процесом мали місце й елементи слідчого (розшукового) процесу. Як зазначає С.В. Юшков: «У справах про злочини проти князівської влади застосовувались форми слідчого процесу. Самі князі і їхні агенти вели слідство і самі судили» [16, с. 522].

Період перебування українських земель під владою Литви і Польщі характеризується функціонуванням системи різноманітних судових органів, які, спираючись на відповідні законодавчі акти і використовуючи норми звичаєвого права, здійснювали судочинство, при якому процес був переважно змагальним за своїм характером. Однак, у деяких випадках при вчиненні найбільш тяжких злочинів у процесі виявлялися риси розшукового процесу. У Литовських статутах передбачалися випадки, коли судові органи повинні були в обов'язковому порядку провадити слідство і притягати до відповідальності осіб без заяви потерпілого. Так, якщо особа звинувачувалася у крадіжці, то до неї могли застосовуватися тортури, метою яких було отримання від обвинуваченого особистого зізнання, якому надавалося вирішальне значення серед доказів [3, с. 124].

У період Гетьманщини судові повноваження здійснювали: гетьман, рада старшин, рада генеральної старшини, генеральна військова канцелярія, генеральний військовий суд, полкові, сотенні, сільські суди. У Гетьманщині діяли також і міські суди. Кримінальні справи після судової реформи К. Розумовського 1763 р. розглядали і вирішували громадські суди, які діяли у кожному полковому місті, і в які були перетворені колишні полкові суди. Процес за своїм характером був як обвинувально-змагальним, так і в деяких випадках слідчим (інквізиційним). До судових доказів належали: власне зізнання, показання свідків, письмові та речові докази. У другій половині XVIII ст. до відповідного переліку додалися висновки експертів. Окрім того, як зазначає Бойко І.Й., «особи, що порушували справу в суді, були зобов'язані посилатися на свідків. Потім сільський або сотенний суддя проводив попереднє слідство із застосуванням побоїв і тортур, для чого призначалися спеціальні кати» [2, с. 111].

Знаходить прояв засада забезпечення доведеності вини в період перебування українських земель у складі Російської імперії. Так, у Наказі 1767 р. імператриці Катерини II містилося таке положення: «Людину неможливо почитати винуватою до вироку суддівського, та закони не можуть позбавити її захисту свого, поки не буде доведено, що порушила вона їх. Задля чого яке право може кому давати влада піддати покаранню громадянина, коли ще є сумніви, чи він правий чи винуватий». Однак відповідний Наказ проіснував не довго, оскільки в подальшому Катерина II відмовилась від нього [13, с. 720]. Враховуючи таку позицію імператриці, основним документом, який визначав основні засади здійснення кримінального судочинства в Російській імперії, було «Краткое изображение процессов или судебных тяжб» від 1715 р., де прямо зазначалось: «Повинен відповідач невинуватість свою обґрунтувати доказом», а особисте зізнання особи, в тому числі і те, яке отримане завдяки катуванню, є «краще свідчення всього світу» [5, с. 414–415].

Радикальна судова реформа в Російській імперії відбулася 20 листопада 1864 року, коли імператор Олександр II затвердив «Статут кримінального судочинства» (далі – Статут), де знайшли розвиток основні демократичні засади і інститути судової реформи [6, с. 66]. Варто зазначити, що певні положення засади забезпечення доведеності вини знаходять своє відображення в цьому документі. Основною засадою Статуту стала стаття 1, яка встановлювала: «Ніхто не може підлягати судовому переслідуванню за злочин або проступок, не будучи притягнутий до відповідальності в порядку, визначеному правилами цього Статуту». Окрім того, статтею 249 Статуту кримінального судочинства було замінене правило, згідно з яким обвинувачений повинен був сам доказувати свою невинуватість: «попереднє слідство про злочини і проступки, що підсудні окружним судам, проводиться судовими слідчими при сприянні поліції та при спостереженні прокурорів та їхніх товаришів». Окрім того, стаття 685 Статуту проголошує, що «мовчання підсудного не повинно прийматися за визнання ним своєї вини».

Враховуючи викладене, можна зробити висновок, що Статут кримінального судочинства 1864 року не лише дав початок засаді забезпечення доведеності вини, а й створив належні умови для його успішної реалізації.

Прийняття Статуту кримінального судочинства Російської імперії обумовило розвиток юридичної науки, здобутками якої стала поява численних наукових доробків, зміст яких торкнувся окремих положень засади забезпечення доведеності вини. Зокрема І.Я. Фойницький стверджував, що «вина не доведена є неіснуючою, а тому кожна людина вважається невинуватою». Також він відносив до цього принципу недопустимість ненадійних доказів

(як-то свідчень по чутках). Окрім того, І.Я. Фойницький також вказував на правило, за яким мовчання підсудного не повинно бути прийнято за визнання ним своєї вини [12, с. 178].

У Радянській Україні, засада забезпечення доведеності вини мала непростий шлях. Так, В.Т. Маляренко зазначає, що «на рівень додержання закону при здійсненні попереднього розслідування і судового розгляду кримінальних справ упродовж 30-х і до початку 50-х років ХХ ст. безпосереднім чином впливав тоталітарний режим, який з 1929 р. відзначався масовими репресіями, свавіллям і беззаконням. Масові репресії здійснювалися здебільшого шляхом позасудових розправ через так звані особливі наради, колегії, «трійки», «двійки». Репресивна політика позначилася і на кримінально-процесуальному законодавстві. Так, 1 грудня 1934 р. була прийнята постанова ЦВК СРСР «Про внесення змін у діючі кримінально-процесуальні кодекси союзних республік», якою встановлювався спрощений порядок розслідування і судового розгляду справ про терористичні організації і терористичні акти, а саме: слідство мало бути скороченим (не більше десяти днів); обвинувальний акт вручався обвинуваченому за одну добу до розгляду справи у суді; обвинувач і захисник усувалися від участі в суді; не допускалося касаційного оскарження вироків і подачі клопотань про помилування; вирок до найвищої міри покарання (розстрілу) приводився до виконання негайно після його постановлення [6, с. 79–80].

Вперше згадуються основні положення засади забезпечення доведеності вини в прийнятих «Основах кримінального судочинства Союзу РСР та союзних республік» 25 грудня 1958 р. Так, відповідно до статті 14 на обвинуваченого не може бути покладено обов'язок доведення, а відповідно до статті 43 обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях та постановляється лише за умови, що винуватість підсудного в скоєнні злочину доведена [15, с. 24].

Після здобуття Україною незалежності та прийняття Конституції України 1996 року настає новий період розвитку кримінального процесу. Так, вперше в історії законодавець в п. 3 ст. 129 Конституції України визначив засаду забезпечення доведеності вини серед основних засад здійснення судочинства. Відповідний принцип у подальшому знайшов своє відображення в ст. 17 чинного Кримінального процесуального кодексу України 2012 року.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз дає вагомі підстави вважати, що основні положення досліджуваної нами засади зароджуються з моменту виникнення самого кримінального процесу.

Саме ж дослідження розвитку та проблем реалізації засади забезпечення доведеності вини сприяє не тільки кращому розумінню суті та значення відповідної засади для науки та практики, а й значною мірою впливає на подолання прогалин у кримінальному процесуальному законодавстві України й приведення його у відповідність до норм міжнародного права.

Список використаних джерел:

1. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа // Биографич. очерк и перевод проф. М.М. Исаева. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР. – 1939. – 295 с.
2. Бойко І.Й. Держава і право Гетьманщини: Навч. посіб. / І.Й. Бойко ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л. : Світ, 2000. – 118 с.
3. История законодательства СССР и РСФСР по уголовному процессу 1955–1991 гг.: Сборник правовых актов / Отв. ред. Р.Х. Якупов, сост. В.Н. Галузо. – М.: Спарк, 1997. – С. 5–6.
4. Косарев А.И. Римское право. – М. – Юрид. лит. – 1986. – 157 с.
5. Краткое изображение процессов или судебных тяжб. Март, 1715 г. // Российское законодательство X–XX веков / Под общ. ред. О.И. Чистякова – М.: Юрид. лит., 1986. – Т. 4. – 507 с.
6. Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: Монографія. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 512 с.
7. Нажимов В.П. Типы, формы и виды уголовного процесса. Калининград. – КГУ. – 1977. – 94 с.
8. Петров И.В. Государство и право Древней Руси / И.В. Петров – СПб.: Изд-во Михайлова В.А. – 2003 (ГИПК Лениздат) – 412 с.

9. Петрова Н.Е. Частное и субсидиарное обвинение. Самара: Изд-во «Самарский университет», 2004. – 213 с.
10. Покровский И.А. История римского права. Пг. Изд-е юридическ. книжн. Кл. «Право». – 1918. – 126 с.
11. Фаткуллин Ф.Н., Зинатуллин З.З., Аврах Я.С. Обвинение и защита по уголовным делам. Казань. Изд. Казанского ун-та. – 1976. – 183 с.
12. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства: в 2-х томах / И.Я. Фойницкий – [репринт. издания 1910 г.]; Общ. ред. А.В. Смирнова. – Санкт-Петербург: Альфа, 1996. – Т. 2. – 552 с.
13. Чельцов-Бебутов М.А. Курс советского уголовно-процессуального права. М. – Госюриздат. – 1957. – 152 с.
14. Чельцов-Бебутов М.А. Курс уголовно-процессуального права. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах / М.А. Чельцов-Бебутов – СПб.: Альфа. – 1995. – 846 с.
15. Юдківська Г.Ю. Презумпція невинуватості в кримінальному процесі України та практиці Європейського суду з прав людини. : Дис. ... канд. наук: 12.00.09 – 2008. – 242 с.
16. Юшков С.В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. – М.: Госюриздат, 1949. – 522 с.

ЧУПРІКОВА І. Л.,
асистент кафедри кримінального процесу
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.140.02

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ ДОПИТУ ТА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ДОПУСТИМІСТЬ ОТРИМАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Стаття присвячена загальним вимогам проведення слідчих (розшукових) дій, характерним особливостям проведення допиту та пред'явлення для впізнання, які впливають на допустимість отриманих у результаті доказів.

Ключові слова: допустимість, слідчі дії, пред'явлення для впізнання, збирання доказів.

Статья посвящена общим требованиям проведения следственных (розыскных) действий, характерным особенностям проведения допроса и предъявления для опознания, которые влияют на допустимость полученных в результате доказательств.

Ключевые слова: допустимость, следственные действия, предъявление для опознания, собирание доказательств.

An article is devoted to general requirements of investigation (search) action, characteristic features of interrogation and presentation to identification that have an influence on admissibility results of it.

Key words: admissibility, investigation action, presentation to identification, collection of evidence.

